İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 31, 2018, s. 203-229.

KUR'ÂN'IN UMÛM BİLDİREN İFADELERİNİN HABER-İ VÂHİDLE TAHSİSİ KONUSUNDAKİ USÛLÎ TARTIŞMALAR

Arş. Gör. Dr. Merve ÖZDEMİR ÖZAYKAL*

Özet: Kur'ân nassı karşısında hadislerin fonksiyonu sorunsalını yakından ilgilendiren bir mesele olarak haber-i vâhidlerle Kur'ân'ın âmm lafızlarının tahsisi konusu, klasik usûl uleması arasında ciddi tartışmalara medar olmuştur. Nassların sübût ve delâlet kuvvetlerinin karşı karşıya gelip tercihi gerektirdiği bir konu olarak âhâd haberlerle tahsis meselesi, bu tahsisin taraftarı ve karşıtı olan usûlcüler açısından ihtilafa konu olan âmmın delâletine dair görüşler etrafında şekillenmektedir. Ancak mesele, farklı görüş sahiplerinin haber-i vâhide verdiği otoritenin derecelerini gözler önüne sermesi açısından da önem arz etmektedir. Bu makalede, bu tür bir tahsis konusundaki çeşitli görüşlerin kaynağının yanı sıra bu hususta kendilerine has bir yöntem geliştiren Hanefîlerin yaklaşımı analiz edilmekte ve tartışmanın pratik sonuçları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Haber-i Vâhid, Tahsis, Âmm Lafız.

Jurisprudential Discussions on the Subject of the Specification by Khabar Al-Wāhid of Quranic Utterances Expressing General Meaning

Abstract: As a matter highly relevant to the issue of what function hadith has in correspondence to the Quranic text, the subject of how the single prophetic narration (*khabar al-wāhid*) can specify (*takhsīs*) the Quran's general utterance (*al-lafdh al-āmm*) was significantly discussed by classical scholars of legal thought (*usūl*). The confrontation between the strength of authenticity (*thubūt*) and reference (*dalālah*) of scriptural verses (*nass*; pl. *nusūs*) requires that a choice be made between the two. This confrontation was built around different perspectives regarding the textual indication of general meaning, which acted as the source for dispute (*ikhtilāf*) between the respective scholars that argued for and against this sort of specification. The issue, however, is also important in terms of showing the levels of authority that the differing scholars gave to *khabar al-wāhid*. Along with studying the sources of various opinions on such specification, this article analyses the approach of the Hanafi school, which developed a special method on this point, and the practical results of the debate are examined.

Keywords: Islamic Legal Thought *(usūl al-fiqh)*, Single Prophetic Narration *(khabar al-wāhid)*, Specification *(takhsīs)*, General Utterance *(al-lafdh al-āmm)*.

GİRİŞ

Birbirine muârız görünen Kur'ân ve sünnet nasslarının her ikisinin de ihmal edilmeksizin bir arada düşünülmesi ve uzlaştırılması konusuyla bağlantılı olan usûl-i fıkıh problemlerinden biri de tahsis meselesidir. Âmm lafzın fertlerinden

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, merveozdemir@sakarya.edu.tr

bir kısmının çıkarılması ve kapsamının daraltılmasını[1] ifade eden tahsis konusu, İslam hukukunun temel kaynaklarından ikisi olan Kur'ân ve sünnetin karşı karşıya geldiği bir alanı teşkil eder. Takyîd, nesih, nassa ziyâde meselelerinde olduğu gibi bu iki temel kaynağın birbiri karşısındaki konumu ve içerdikleri lafızların birbirleriyle münasebeti, ilgili kaynakların bilgi değerinin kesinliği ile yakından alakalıdır. Usûl âlimleri Kur'ân-ı Kerîm'in âmm lafızlarının kendi içinde ve mütevâtir haberler ile tahsis edilebileceği hususunda ittifak etmişlerse de, haber-i vâhidlerle tahsis meselesi ihtilaf konusu olmuştur.[2] Kur'ân metni karşısında haber-i vâhidlere verilen otoritenin sınırı ile doğrudan bağlantılı bir konu olması itibariyle ilgili hadislerle Kur'ân'ın tahsisi meselesi, usûl âlimlerinin hassasiyetle ele aldıkları ve zengin tartışmalara sahne olmuş bir alandır. Bu çalışmada ilgili tartışmanın sözünü ettiğimiz taraflarını sunarak bu görüşlerin nasıl bir teorik arka plana dayandırıldığını ve tartışmanın pratik sonuçlarını sunmaya çalışacağız.[3]

Nassların sübût ve delâlet şeklinde iki temel boyutunun bulunması fıkıh usûlündeki pek çok konuya temel teşkil eden bir ayrımdır. Zira bir delilin kesinliği veya zayıflığı, onun sübût ve delâletinin kesinliği veya zayıflığı ile paralel olarak şekillenmektedir. Sübûtunun kat'î olduğu kesin olan Kur'ân'ın, sübûtu zannî olan ve delâletinin ise kat'iyyet veya zanniyet ihtimallerinin her ikisine de muhtemel olduğu haberlerle tahsisi konusu da bu açıdan usûl âlimlerinin gündemini oldukça meşgul eden konulardan biri olmuştur. Bu sebeple, Kur'ân-ı Kerîm'in umûm bildiren ifadelerinin, hadislerin büyük bir kısmını oluşturan âhâd haberlerle tahsisi meselesi, metinlerin sübûtu ve delâleti tartışmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Başka bir deyişle, Kur'ân'ın âmm lafzının delâletinin kuvvetine ve haber-i vâhidlerin hem sübût hem de delâletinin mahiyetine dair görüşler ve haber-i vâhidin delil olma değeri temelde bu konudaki tutumların belirleyicisi olmaktadır. Yanı sıra, bizzat tahsisin mahiyetine ilişkin eğilimler de tarafların durduğu yeri belirlemeye yardımcı unsurlardandır. Diğer yandan konu, Hanefîlerce nesih kapsamında görülen nass üzerine ziyâde ve Hanefîlerce geliştirilmiş bir teori olan batınî/manevî inkıtâ konularıyla da yakından alakalıdır.

---

1 Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis,* s. 104.

2 Gazâlî, *el-Mustasfâ,* II, 29; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 472; İsfehânî, *Şerhu'l-Minhâc,* I, 411; İbnü's-Sübkî, *Ref'ü'l-hâcib,* III, 313-315; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl,* I, 449.

3 Klasik usûl-i fıkıh eserlerinde bu konu genellikle, "tahsis edici deliller", "haber-i vâhidin delil olduğu ve olmadığı yerler" ve en çok da "haber-i vâhidle tahsis" başlıkları altında müstakil olarak ele alınıp tartışılmıştır. Haber-i vâhidi kıyâs gibi zannî bir delil olarak gören ve bu delillerle Kur'ân'ın tahsisini kabul etmeyen usûlcülerin ise bu konuyu çoğunlukla "zannî delil ile kat'înin tahsis olunması" veya "haber-i vâhid ve kıyâsla tahsis" başlıklarıyla sundukları görülmektedir.

Türkçe ve Arapça literatürde fıkıh usûlünde tahsise dair bazı kıymetli ve kapsamlı müstakil çalışmalar veya çeşitli çalışmaların içerisinde haber-i vâhidle tahsis konusuna ayrılmış kısımlar bulunmakla birlikte[4] bu makale daha dar ve özel bir şekilde zannî bir delil sayılan haber-i vâhidlerle Kur'ân'ın âmm ifadelerinin tahsisi konusundaki tartışmalara ve birincil kaynak olan klasik usûl eserleri üzerinden bu konudaki ihtilafların kaynağına yoğunlaşmayı hedeflemektedir. Makalenin temel amacı, bu tür bir tahsisi temelde kabul etmeyen Hanefîlerin teorisini ve bu teorinin pratik sonuçlara nasıl yansıdığını ortaya koymak olmakla birlikte, Hanefîlerin ve özellikle de ilk dönem Hanefî usûl âlimlerinden Cessâs'ın (370/980) bu teori içerisinde geliştirdiği -çağdaş çalışmalarda ilgili konu incelenirken genellikle ihmal edilen- istisnalarına dikkat çekmektir.

1. KUR'ÂN'IN ÂMM LAFIZLARININ HABER-İ VÂHİDLE TAHSİSİ KONUSUNDAKİ TEMEL GÖRÜŞLER

Usûl eserleri incelendiğinde, Kur'ân'ın haber-i vâhidle tahsisini mutlak olarak kabul edenler ve mutlak olarak reddedenlerin yanı sıra, böyle bir tahsisi şartlı kabul eden Hanefîlere, bu hususta tevakkuf edenlere (vâkıfiyye) ve bu tür bir tahsisin câiz olup vâkî olmadığını iddia edenlere -veya bu görüşlerin kimi grup veya kişilere nispet edildiğine- rastlanmaktadır.[5] Ancak klasik eserlerinde haber-i

4 İlgili eserlerdeki haber-i vâhidle tahsis konusuna ayrılmış bölümler için bkz. Ali Abbas Osman el-Hakemî, "Tahsîsu'l-âm ve eseruhû fi'l-ahkâmi'l-fıkhiyye" (doktora tezi, Câmiatu'l-Melik Abdülazîz Kulliyetu'ş-Şerîa ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye Furuü'l-Fıkh ve'l-Usûl, 1979), s. 284-297; Nâdiye Şerîf el-Umerî, *et-Tahsîs inde ulemâi'l-usûl*, Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, Cize 1987, s. 180-197; Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis: (Daraltıcı Yorum)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 1996, s. 212-220; Umer b. Abdulazîz Şeylehânî, *Mebâhisü't-tahsîs inde'l-usûliyyîn,* Dâru Usame, Amman 2000, s. 252-264; Ârif b. Avaz er-Rikâbî, *Neshu ve tahsîsu ve takyîdu's-sunneti'n-nebeviyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm* (matbu doktora tezi), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1427, s. 275-287; Ferhat Koca, "İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis Delili Olarak Hz. Peygamber'in Sünneti", *Örnek İnsan Hz. Muhammed*, 2006, s. 59-78; Usâme Faysal Necm es-Sa'dûn, *et-Tahsîs ve eseruhû fi'l-ictihâd inde'l-usûliyyin: dirâse tatbîkiyye*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2008; Abdulazim b. Muhammed Nûr Ebu Bekr, *Tahsîsu'l-umûm bi'l-edilleti'l-muttasile ve'l-munfasile* (matbu yüksek lisans tezi), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2010/1431, s. 109-123; Şuâle Hâc b. Avde, "Eseru tahsîs-i âmmi'l-Kur'ân bi haberi'l-vâhid fi'htilâfi'l-fukahâ" (yüksek lisans tezi, Oran Üniversitesi, 2014); Muhammed İsmail Muhammed en-Neccâr, *Tahsîsu'l-umûm bi'l-edilleti'l-munfasile* (basılmamış yüksek lisans tezi), el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Gazze 2005, s. 49-55; Mahmûd Sa'd, *Mebâhisü't-tahsîs inde'l-usûliyyîn ve'n-nuhât,* Münşeetu'l-Maârif, İskenderiye [t.y.], s. 37-40; Enes Mahmûd Tevfîk el-Avâtılî, "Tahsîsu âmmi'n-nassi kat'iyyi's-subût bi-haberi'l-âhâd ve eseruhû fi'l-furûi'l-fıkhiyye", *Mecelletu'l-Câmiati'l-İslâmiyye li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, 21/1 (2013): 509-547; Murat Sarıtaş, "Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi" (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s. 194-199.

5 İmam Gazâlî Kur'ân'ın umûmu karşısında haber-i vâhidin tahsis edici olup olmayacağı ihtilafında dört farklı görüşün ortaya çıktığını söyler ve bunları şu şekilde sıralar: Umûmun tercih edileceğini savunanlar,

vâhidle tahsise yaklaşımda bu gruplardan bahsedilse de, eserlerde nispeti belli olan görüşler incelendiğinde genel olarak Hanefîler dışındaki usûlcülerin haber-i vâhidle tahsisi kabul ettikleri, Hanefîlerin ise prensipte bu tür bir tahsise karşı çıksalar da bazı şartlar yerine geldiğinde istisnaen bu tür bir tahsisi kabul ettikleri iddia edilebilir. Yanı sıra, Bâkillânî (403/1013) ve Cüveynî (478/1085) ile temsil olunan tevakkuf görüşü de mevcuttur.[6]

Kur'ân'ın âmm lafızlarının âhâd haberlerle tahsisinin câiz olması gerektiğine dair kanaat usûl eserlerinde, cumhurun görüşü olarak takdim edilmektedir.[7] Bu tür bir tahsisi mutlak manada kabul etmeyen azınlık bir zümrenin varlığından bahsedilmekteyse de, ilginç bir şekilde, bunların kim oldukları açıkça belirtilmemiştir. Çoğunlukla usûl âlimleri, böyle bir tahsisi kesin olarak reddedenlerden "bir grup insan" şeklinde bahsetmişler,[8] kimileri ise bazı kelamcı usûlcülerin bu tür bir tahsisi kabul etmediklerini söylemişlerdir.[9] Zerkeşî (794/1392) ve Şevkânî (1250/1834) bazı Hanbelîlerin bu görüşte olduğunu belirtirken, Gazalî (505/1111) ve Sem'ânî (h.489) ise bu görüşü Mutezileye nispet etmektedir. İbn Burhân mütekellim ve fakîhlerden bir grubun, Ebu'l-Hüseyin bin el-Kattân ise Irak ehlinden bir grubun bunu reddettiğine dair nakillerde bulunmuşlardır.[10]

Klasik usûl eserlerinde ret görüşü olarak sunulan bu görüş, doğrudan bir kişi veya gruba nispet edilmemiş, ancak farklı farklı gruplara atfedilen ve olumsuz

---

haber-i vâhidin tercih edileceğini savunanlar, tevakkuf ehli, İsâ b. Ebân'ın görüşü (Gazâlî, *el-Mustasfâ,* II, 29). Bâkillânî ise bu konudaki görüşleri yedi grupta toplamıştır. Ona göre bu konudaki farklı görüş sahipleri şunlardır: Haber-i vâhidle tahsisi mutlak olarak reddedenler (bunlar da haber-i vâhidin hücciyetini reddedenler ve haber-i vâhidin hücciyetini kabul etmekle beraber böyle bir tahsisi kabul etmeyenler şeklinde kendi aralarında ikiye ayrılmaktadır), haber-i vâhidle tahsisi mutlak olarak câiz görenler, böyle bir tahsisin aklen câiz olduğunu söyleyip pratikte gerçekleşip gerçekleşmediğinin bilinmediğini söyleyenler, böyle bir tahsisin aklen câiz olmasına rağmen kabul edilemeyeceğine dair delil bulunduğunu söyleyenler, Îsâ b. Ebân'ın görüşü, bazı Iraklıların görüşü, tevakkuf görüşü. (Bâkillânî, *et-Takrib ve'l-irşad*, III, 184-186). Bazı usûlcülerin bildirdiğine göre, kimi âlimler Kur'ân-ı Kerîm'in umûmunun haber-i vâhidlerle tahsis edilmesinin câiz olduğunu fakat böyle bir tahsisin hiçbir zaman gerçekleşmediğini iddia ederek cevâz-vukû ayrımına gitmişlerdir. Onlara göre bu tahsisi kabul etmek ve âhâd haberlerle amel etmenin gerekliliği câiz olmakla beraber, böyle bir durum pratikte var olmayıp bu yönde herhangi bir uygulama olmamıştır (Bâkillânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd,* III, 184; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 367).

6 Bkz. Bâkillânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd,* III, 184-186; Cüveynî, *el-Burhân,* I, 426-427; *et-Telhîs,* II, 109-110, 113.

7 Kâdî Ebû Ya'lâ, *el-Udde,* II, 550; Bâcî, *İhkâmü'l-Fusûl,* I, 26; Şîrâzî, *Şerhü'l-Lüma'*, I, 351-355; Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille,* I, 185; Râzî, *el-Mahsûl,* III, 85; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 472; İbnü's-Sübkî, *Ref'ü'l-hâcib*, III, 313; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 364; Şevkânî, *İrşâdü'l- fuhûl,* I, 449.

8 Cüveynî, *et-Telhîs,* II, 106; Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille*, I, 85; Râzî, *el-Mahsûl,* III, 85; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 472; Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, V, 2180; *el-İkdü'l-manzûm*, II, 323; İsfehânî, *Şerhu'l-Minhâc,* I, 411.

9 Kâdî Ebû Ya'lâ, *el-Udde,* II, 552; Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, I, 268; Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille,* I, 185; İsfehânî, *Şerhu'l-Minhâc,* I, 412.

10 Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille,* I, 185; İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc,* II, 979; *Ref'ü'l-hâcib,* III, 313-314; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 365; Şevkânî, *İrşâdü'l- fuhûl,* I, 449.

olarak sunulan bu düşünme biçimi ciddi bir tenkide maruz kalmıştır. Fakat bu eserlerde eleştirilmek üzere zikredilen ilgili görüşlerin çoğunu, benzer ifadelerle Hanefî metinlerde bulabilmekteyiz. Zira Hanefîlerin tahsisten önceki âmmın delâleti ve zannî delille tahsisi hakkındaki görüşleri de bu yöndedir. Böyle bir tahsisi kabul etmeyen usûlcülere göre, sübût açısından zannî bir delil olan haber-i vâhid, kat'î olan Kur'ân nassının anlamını daraltamaz. Kat'î delille tahsis olunmasından önce, âmmın haber-i vâhid ve kıyâs gibi zannî delillerle tahsis kabul etmeyeceğini söyleyen Hanefîleri de bu kategoride görmek mümkündür. Ancak onların âmmın tahsisten sonraki kat'îlik derecesinin değiştiğine dair görüşleri, Kur'ân'ın âmm lafızlarının haber-i vâhidle tahsisi konusunda bir ara formül olarak görülebilir. Nitekim Hanefîlerin, gerek bazı Kur'ân naslarının tahsis sonrası anlamı daralmış âmm ifade olmaları gerekçesiyle ve gerekse tahsis konusunda sahabe icmâsı bulunması veya ilgili haberleri ümmetin kabulle karşılaması gibi nedenlerle, kimi haber-i vâhidlerle Kur'ân'ın tahsisini benimsediklerini örnekler üzerinden görebilmekteyiz.

2. İHTİLAFIN KAYNAĞI

Kur'ân'ın umûm bildiren ifadelerinin haber-i vâhidlerle tahsisi konusundaki ihtilaf temelde, Kur'ân'daki âmm lafızlar ile haber-i vâhidler arasındaki kat'iyyet karşılaştırmasında hangi tarafın galip geldiğine dair tercihe dayanmaktadır. Usûl âlimleri, karşı karşıya kalan bu iki delilin bilgi değerini kıyaslamakta ve güçlü bulduklarını ön plana çıkarıp buna göre tahsisi kabul veya reddetmektedirler. Öyleyse tartışmanın âmm lafzın epistemolojik değeri ile haber-i vâhidin epistemolojik değeri ve daha ziyade de Kur'ân'ın âmm lafzı karşısındaki konumu ile yakından alakalı olduğu ifade edilebilir. Ayrıca ekollerin tahsise yükledikleri mana da görüşleri şekillendirmektedir. Ancak haber-i vâhidin sübûtunun zannî oluşunda veya hâs lafzın delâletinin kat'î oluşunda ittifak olduğu için konunun bileşenlerinden âmm lafzın delâleti ve haber-i vâhidin delâleti konuları arasındaki farklı bakış açıları tarafların durduğu noktayı belirlemektedir. Bu tür bir tahsisi kabul edenler genel anlamda âmmın delâletini zannî görmekte iken, kabul etmeyenler âmm lafzın delâletini kat'î görmektedirler. Fakat ileride ele alacağımız üzere, âmm lafzı kat'î gören Hanefîler farklı olarak âmmın delâletinin zayıflayarak zannî hale geldiği durumlarda veya haber-i vâhidin meşhur seviyesine ulaşarak güçlendiği durumlarda da haber-i vâhidle Kur'ân'ın tahsisini kabul etmektedirler.

2.1. Âmm Lafzın Epistemolojik Değeri

"Bir kullanımda sözlük anlamına uygun olarak bütün fertleri istisnasız bir şekilde kapsayan lafız"[11] şeklinde özetle ifade edilebilecek âmm lafzın fertlerine delâleti usûl literatüründe tartışmalıdır.[12] Âmm lafzın bilgi değerine dair kanaat, usûl âlimlerinin tahsise bakış açısını şekillendiren en temel sâiktir. Zira âmmın delâletinin kat'î olduğu görüşündeki ulema zannî olan haber-i vâhidle tahsisi kabul etmezken, ilgili lafzın delâletinin zannî olduğu görüşünü savunan usûl âlimleri bu tür bir tahsisi kabul etmektedirler.

Hanefî usûlcüler arasında yaygın olan görüşe göre, âmmın bütün fertlerine delâleti, tıpkı hâssın delâleti gibi kesindir. Zira âmm lafzın kat'î olduğunu söyleyen Hanefîlere göre, Kur'ân ve kat'î sünnetteki âmm kelimelerin manası, tahsis edildiğine dair bir delil bulunmadıkça, bütün fertleri için geçerlidir. Bu usûlcüler âmmın, kapsamına giren tüm fertleri ifade etmek için vaz' olunduğunu ve aksine bir delil bulunmadıkça bu manada kullanılması gerektiğini söylerler. Onlara göre mutlak bir şekilde kullanılan bir söz, nasıl kesin olarak hakiki anlamına delâlet ediyorsa, tahsisine dair bir karine bulunmayan âmm bir lafız da kesin olarak umûma delâlet eder. İşte bu yüzden, hakikî anlam ifade eden bir kelimeyi mecâza çevirmek câiz olmadığı gibi kat'î bir delil olmaksızın âmm bir lafzın delâletini tahsis etmek de câiz değildir.[13]

Genel manada haberin Kur'ân'a aykırı olması halinde Hanefîler, Kur'ân'ın hâs, âmm, nass veya zâhir lafızlarından hiçbirinin haberle tahsis veya terk edilemeyeceği yönünde görüş beyan ederler. Hâs ve nass lafızların delâleti kat'î olduğu yani kesin bilgi ifade ettikleri için bunlar karşısında âhâd haberlerin tercih edilemeyeceği açıktır. Esas tartışma noktası ise kesin bilgi ifade edişleri ekoller arasında ihtilaflı olan âmm ve zâhir ifadelerle ilgilidir. Bu ikisini zannî sayanlar Kitâb'a aykırı olduğunda da haberleri muteber sayarken, bunları kat'î gören Hanefîler zannî delillerle Kur'ân'ın neshedilemeyeceği ve Kur'ân'a ziyâde yapılamayacağı temelinde bu haberlerle tahsis veya terki kabul etmezler.[14] Öyleyse bu görüş sahiplerine göre,

---

11 Bardakoğlu, "Âm", *DİA,* II, 552. Klasik usûl eserlerindeki bazı farklı âmm lafız tanımları için bkz. Cessâs, *el-Fusûl,* I, 60; Debûsî, *Takvîmü'l-Edille,* s. 110; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, I, 33, 36; Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 125; Gazâlî, *el-Mustasfâ,* II, 12; Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed,* I, 189; Râzi, *el-Mahsûl,* II, 309; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 286; Teftâzânî, *et-Telvîh,* I, 32.

12 Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 134; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 294.

13 Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 132, 137; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 291, 294; Teftâzânî, *et-Telvîh,* I, 66-67.

14 Apaydın, "Hanefi Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkıta' Anlayışı", s. 172-173.

Kur'ân'ın umûmunun hem sübûtu hem de -âmm lafız olması itibariyle- delâleti kat'î iken, hâs olması sebebiyle haber-i vâhidin delâleti kat'î olsa da sübûtu zannî olduğu için bu haberler Kur'ân'ın umûmu karşısında zayıf kalır ve onun muhassısı olamaz. Hanefî âlimlerin önde gelenlerinden Cessâs da, umûmun beyâna ihtiyaç duymaksızın, maksadı açıklayan zâhir bir mana olması ve tahsis edilmesinin ittifaken sâbit olmaması nedeniyle haber-i vâhid ve kıyâs tarafından tahsis edilemeyeceğini belirtir.[15]

Irak meşâyihinden farklı olarak bazı Semerkandlı Hanefîlere göre ise âmm ve zâhir zann ifade etmektedir. Bu sebeple onlara göre de Kur'ân'ın âmm lafzılarının haber-i vâhidle tahsisi veya zâhirinin haber-i vâhidle teâruzu câizdir.[16] Çalışmasında Hanefî usûl âlimlerinin âmm lafzın delâleti ve dolayısıyla haber-i vâhidle tahsisi konusunda homojen bir tutuma sahip olmadıklarına dikkat çeken Sarıtaş, Semerkand meşâyihinin Irak meşâyihinin savunduğu âmm lafzın kat'îliği iddiasına karşı çıktığının altını çizmektedir. Zira bu usûlcülere göre âmmın kesin bilgi ifade ettiğini kabul etmek onun hem amel hem de itikat açısından bağlayıcı olduğu anlamına gelmektedir. Bu ise vaîd-i fussâk tartışmasında Mu'tezile'nin yanında yer almak gibi olumsuz bir sonuca götürebileceğinden ötürü kabul edilebilir değildir.[17]

Kaynaklarda cumhur şeklinde nitelenen ve Hanefîler dışında kalan tahsis taraftarı usûlcüler ise, başka manalara gelme veya fertlerinin tamamının ya da bir kısmının kastediliyor olma ihtimali ile mecâz ihtimali bulunduğu için âmm lafzın delâletinin kat'î olmadığı ve haber-i vâhid ve kıyâs gibi zannî delillerle tahsis edilebileceği görüşündedirler.[18] Çünkü onlara göre, âmmın delâleti, tahsise ihtimâli olan zâhirin delâleti gibi zannîdir.[19] Araştırmamıza konu olan bu tahsis türünü kabul eden usûl âlimlerinin âmm lafzı zannî görmelerinin temel nedeni ise, buna engel bir karine bulunmadıkça, her âmmın tahsise muhtemel olduğu düşüncesine dayanmaktadır.[20] Onlara göre âmmın tahsise muhtemel olması o kadar yaygındır ki Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet olunan "*Tahsis olun-*

15 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 155-156.

16 Apaydın, "Hanefi Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkıta' Anlayışı", s. 174; Apaydın, "Haber-i vâhid", *DİA,* XIV, s. 361.

17 Sarıtaş, "Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi", s. 67-74.

18 Kâdı Ebû Ya'lâ, *el-Udde,* II, 556-557; Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 132; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 304; Gazâlî, *el-Mustasfâ,* II, 30; İsfehânî, *Şerhu'l-Minhâc,* I, 411, 414; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 154; Bedrân, *Nüzhetü'l-hâtır,* II, 159.

19 Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, I, 304; Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 132; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 161.

20 Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 132; Teftâzânî, *et-Telvîh,* I, 68; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 154.

mayan âmm lafız yoktur" sözü ulemâ arasında meşhur olmuştur.[21] Âmmın tahsis edilme ihtimali kuvvetli olduğu için, muhassısın ortaya çıkmasından önce dahi âmmın delâleti zannî olur ve var olması ihtimal dahilinde olan muhassısın aranması gerekir. Zira umûmî olan kelimelerin çoğunda husûsî mana kast olunur. İşte âmmın delâleti bu kadar zannî olduğu için zannî olan haber-i vâhid ve kıyâsla onu tahsis etmek câiz olur.[22] Bazılarına göre ise umûm tahsise o derece ihtimallidir ki, bir âyet umûm ifade ettiği zaman öncelikle sünnete bakılır. Sünnet, âyetin âmmını tahsis edecek hâs bir delil ise onunla tahsise gidilir. Böylece sünnet âyetin zâhirini açıklayan bir delil olur.[23] Bazı âlimler ise bu konuya daha farklı bir şekilde yaklaşarak haberlerin, umûmdan anlaşılan manalarından daha üstün olduklarını ve bu yüzden umûmun manalarının kat'î olamayacağını söylemişlerdir. İnsan, aklıyla umûma nasıl anlam vereceğini bilemez, bu durumda sünnetten bazı haberler bize yol gösterir. Hataya düşmemek için âhâd dahi olsa bu haberleri kabul etmek gerekir.[24] Ayrıca âyetlerdeki umûm bildiren ifadelerin kat'î olduğunu söylemek, haber-i vâhidin yalan olduğunun kesin olmasını gerektirir. Böyle bir iddia ise icmâya aykırıdır.[25]

2.2. Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri

Haber-i vâhidin bilgi değeri ve Kur'ân'ın âmm lafızları karşısındaki konumu bu haberlerle Kitâb'ın tahsisine yaklaşımı belirleyici unsurlardandır. Bir bilgi kaynağı olarak haber-i vâhidin kesin bilgi veya zannî bilgi ifade etmesi veya itikat ve amelde delil olup olamayacağı gibi konular usûl literatüründeki ihtilaflı meselelerdendir. Kesin bir yolla aktarılan (mütevâtir) haberlerin dışında kalan bu haberlerin dini kurallar oluşturmada otorite sayılıp sayılamayacağı literatürde tartışılmışsa da gerek re'y ve gerekse hadis taraftarları bu tür bir bilginin amelî alanda delil olacağını kabul etmişlerdir.[26]

Hanefî usûlcüler âmm lafzı barındıran delilin kat'î olması halinde onu tahsis eden delilin de kat'î olmasını gerekli görmüşler, aksi halde bu tür bir tahsisin Kur'ân nassına ziyâdede bulunmak olacağını söyleyerek bunu kabul etmemişler-

21 Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 154, 163; Abdülkâdir b. Muhammed el-Bedrân (1927), *Nüzhetü'l-Hâtırı'l-Âtır Şerhu Ravdati'n-Nâzir*, (my.), (by.) (ty.), II, 159.

22 Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, I, 270; Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 132; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 304.

23 Kâdı Ebû Ya'lâ, I *el-Udde,* I, 551.

24 Cüveynî, *el-Burhân,* I, 156-157; İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc,* II, 978; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 364.

25 Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, I, 270.

26 Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet,* s. 258. Bkz. Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed,* II, 96; Râzî, *el-Mahsûl,* IV, 353.

dir.[27] Hanefîlere göre âhâd haberlerinin aktarımı sorunlu olduğu gibi bilgi değeri de öznel olup müçtehidi bağlamamaktadır.[28] Bu bağlamda Serahsî (483/1091) âdil olan tek kişinin haberinin amelde hüccet olacağını, fakat onunla kesin bilginin (yakîn) sâbit olamayacağını söyler.[29] Pezdevî (482/1089) ise bu haberlerin Hz. Peygamber'e ittisâlinde şekil ve mâna yönünden şüphe olduğunu belirtir. Şekil bakımından şüphe Peygamber'e aidiyetinin kesin olarak sâbit olmamasındayken, mâna bakımından şüphe ise tâbiîleri takip eden tabakada ümmetin bu hadisleri kabul ile karşılamamış olmasıdır.[30]

Hanefî haber teorisini ayrıntılı bir şekilde incelediği eserinde Bedir'in de ifade ettiği üzere, mezhebin haber anlayışının esas şekillendiricisi sayılan İsâ b. Ebân (221/836), haber-i vâhidi, hem doğruluğu kesin olan (mütevâtir) ve hem de toplum içinde yaygın kabul gören haberler olmaları itibariyle bilgi ifade eden topluluk haberlerinin dışında görmektedir. Ona göre toplumsal hafızanın malı olmaması ve hakkında ümmetin ihtilafa düşmesi sebebiyle bu haberlerin kabul veya reddi re'y ve içtihada bırakılmış olup bunları inkar etmek kişinin itikadına zarar vermez. Zira toplumun müşterek bilgisinin dışında kalan bu birey haberleri tek başına İslamî norm oluşturacak yetkiye sahip değildir.[31] Bu şartların haberin senedine ilişkin olmayıp doğrudan metni ve içeriği ilgilendiriyor olması (metin tenkidi) dikkat çekicidir. Haberin kendisinden daha kuvvetli bir delille çatışması (muâraza) durumunda Hanefîlerce gündeme alınan bir konu olarak manevî inkıta meselesi haber-i vâhidleri reddetmeyi câiz hale getirmektedir.[32]

Hanefîler, Kur'ân'a ve meşhur sünnete aykırı olması, umûmu'l-belvâda varid olması ve sahabenin onunla ihticâc ve amel etmemiş olması gerekçeleriyle âhâd haberleri kabul etmemektedirler.[33] Hanefîlerin haber-i vâhidi kabul ve ret şartlarını şekillendiren âlim de, Cessâs'ın görüşlerini bize aktardığı İsâ b. Ebân'dır. İsâ b. Ebân'a göre, haber-i vâhidlerde Kur'ân'a ve sâbit (mütevâtir) sünnete aykırı olmak, herkesin bilgi sahibi olması beklenen bir konuda (umûmu'l-belvâ) insanlar tarafından bilinmeyen tek kişiden gelen bir haber olmak ve insanların rivâyetine ve

27 Şimşek, "Hanefî Fakihlerin Haber Anlayışlarının Bir Göstergesi Olarak Nass Üzerine Ziyâde Meselesi", s. 111.

28 Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet,* s. 258.

29 Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 321-329.

30 Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl,* III, 990.

31 Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet,* s. 99-100, 111.

32 Apaydın, "Hanefi Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkıta' Anlayışı", s. 161; Şimşek, "Hanefî Fakihlerin Haber Anlayışlarının Bir Göstergesi Olarak Nass Üzerine Ziyâde Meselesi", s. 117.

33 Apaydın, "Hanefi Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkıta' Anlayışı", s. 162-163.

pratiğine aykırı düşen şâz bir haber olmak gibi illetlerin bulunması durumlarında bu haberlerin reddedilmesi câiz olur. Cessâs ise haberin sahip olduğu bu problemlere "akla aykırılık" durumunu da ekleyerek bu teoriyi geliştirmiştir.[34]

Âhâd haberlere dair bu genel bilgiler ışığında, haber-i vâhidlerle Kur'ân'ın tahsisine olumsuz yaklaşanların, görüşlerini nasıl temellendirdiklerini inceleyebiliriz. Bazen iki delil arasındaki kat'iyyet karşılaştırmasında delâlet ve sübût yönlerinden sadece sübûtun ön plana çıkarılarak sübûtu kat'î olan Kur'ân'ın, sübûtu zannî olan haberlere takdim edileceğine dair bir delillendirmeyle karşılaşılmaktadır. Bu sebeple *"kat'î olanın zannî olandan evlâ olduğu"* ve *"zayıf delil ile güçlü delilin tahsis edilemeyeceği"* ilkeleri gereğince haber-i vâhidler karşısında Kur'ân umûmu üzere terk edilmelidir.[35] Hanefî usûlcülerin de açık bir şekilde bu iki delil arasında eşitlik bulunmadığı için zannî olan haber-i vâhidin kat'î olan Kur'ân ile çatışamayacağını ve ona tercih edilemeyeceğini ifade ettiklerini görüyoruz. Onlara göre aynı seviyede ve kuvvette olmaları sebebiyle Kur'ân'ın umûmu ancak kendisi gibi kat'î olan muhassıslarla yani Kur'ân veya mütevâtir sünnet ile tahsis edilebilir.[36] Hanefîler bu konuda: *"Kesin bir bilgi gerektiren yoldan sâbit olan şeyin, kesin bilgi gerektirmeyen şeyle terk edilmesi câiz değildir"* ve *"Zannî olan tercih edilip onunla kat'î olan terk edilmez"* ilkelerini benimsemişlerdir.[37] Onlara göre haber-i vâhid, içtihâd ve râvi hakkındaki hüsn-i zanna dayalı bir delil olmasından dolayı bilgi ifade etmez, umûm ise kapsamı açısından bilgi ifade eden kat'î bir delidir. Dolayısıyla zannî olan bir şeyle kat'înin terk edilmesi câiz olmadığı için, haber-i vâhidle kat'î olan Kur'ân ve mütevâtir sünnetlere itiraz edilemediği gibi, onunla nesh ve tahsise gidilmesi de câiz değildir.[38]

Hanefîlerin nass üzerine yapılan ziyâdeyi nesih olarak gördüklerini ve neshin ise ancak birbirine eşit deliller arasında cereyan edebileceğine inandıklarını hatırlarsak,[39] tahsis konusuyla da bağlantılı olarak zannî delillerle kat'î bir nassa ekleme yapılmasını kabul etmemelerini kendi sistemleri içinde anlayabiliriz. Buna karşın haberlerle Kur'ân'ın umûmunu tahsis etmeyi tercih eden âlimler, haber-i vâhidin terk edilmesi câiz olmayan bir delil oluşunda ısrar ederek, sıhhat

34 Cessâs, *el-Fusûl,* III, 113-123.

35 Kâdı Ebû Ya'lâ, *el-Udde,* II, 556; Şîrâzî, *Şerhü'l-Lüma'*, I, 354; Cüveynî, *el-Burhân*, I, 156; Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 132-133; Râzî, *el-Mahsûl,* III, 93; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 474; Karâfî, *el-İkdü'l-manzûm,* II, 322; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-*esrâr, I, 294, 304, 310; İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc,* II, 984.

36 Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 133; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 294; Tarsûsî, *Mir'ât Hâşiyeleri,* s. 470.

37 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 166-168; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 294.

38 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 162-163.

39 Hanefîlerin nassa ziyâde meselesine yaklaşımı hakkında ayrıntılı bilgiler içeren bir makale için bkz. Şimşek, "Hanefî Fakihlerin Haber Anlayışlarının Bir Göstergesi Olarak Nass Üzerine Ziyâde Meselesi", s. 103-130.

açısından sağlam olan âhâd hadisin kendisiyle ameli gerektirmesi bakımından Kur'ân ve mütevâtir haberlerle eşit düzeyde olduğuna vurgu yaparak tahsisi temellendirmişlerdir.[40]

Ancak kanaatimizce ilgili meselede asıl belirleyici olan sübûttaki kuvvet karşılaştırmasından ziyade delâletteki kuvvet karşılaştırması olmalıdır. Bu açıdan Kur'ân ve haber-i vâhidlerin sadece sübûtunu dikkate alan yukarıdaki delillendirme biçimi yeterli olmamalıdır. Zira sübût üzerinden gidildiğinde delâlete ilişkin bir konu olan tahsisten değil, bizzat haber-i vâhidin Kur'ân karşısındaki otoritesinden bahsedilir olmaktadır. Fakat öyle zannediyoruz ki, Kur'ân'ın sübûtunun kat'î olup haber-i vâhidin sübûtunun zannî oluşunun usûl uleması arasında üzerinde ittifak edilen bir mesele olması sebebiyle kimi Hanefîler tartışmayı sübût çerçevesine taşımayı tercih etmişlerdir. Meseleyi delâlet karşılaştırması üzerinden ele alan tahsis taraftarı usûlcüler ise bir yandan konunun delâlete ilişkin olduğunu ispat etmeye çalışırken diğer yandan da iki taraf arasındaki asıl ihtilaf konusu olan âmmın delâleti mevzusunu tartışmak durumunda kalmışlardır. Bu usûlcüler âmmın delâletinin zannî oluşunu ispatlamaya çalışarak ayrıca haber-i vâhidle ilgili olarak sübûtu değil hâs lafzın delâletinin kat'îliğini ön plana çıkarmışlardır.[41]

Haber-i vâhidlerle Kur'ân'ın umûmunun tahsis edileceğini kabul eden kimi âlimler ise hem sübût hem de delâleti dikkate alarak her iki delilin de bir açıdan kat'î bir açıdan zannî olduğunu, dolayısıyla iki tarafın birbirine eşit olduğunu ve bu sebeple tahsisin gerçekleşebileceğini iddia ederler. Buna göre, karşı görüştekilerin savunduğu gibi zannî olan haber-i vâhidin, kat'î olan umûmu tahsis edememesi gibi bir durum söz konusu olmayıp iki delil arasında eşitlik (müsâvât) vardır.[42] Ancak bu eşitlik iddiası âmmın delâletinin kat'î olduğunu söyleyen tahsis karşıtları için ortak bir zemin teşkil etmemektedir. Âmmın delâletinin zannî olduğu iddiası ve dolayısıyla iki delil arasındaki eşitlik kabul edilse dahi tercihte bulunmak ve tahsise gitmek için bir sebep yoktur.[43] Gerçekten de Kur'ân'ın umûmu

40 Kâdı Ebû Ya'lâ, *el-Udde,* II, 554-555; Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille,* I, 186; Râzî, *el-Mahsûl,* III, 86; Karâfî, *Nefâisü'l-usûl,* V, 2180.

41 Örneğin İbnü's-Sübkî tahsisin, umûmun lafzında değil delâletinde gerçekleştiğini iddia ederek âmmın delâletinin zannî oluşuna dikkat çeker (İbnü's-Sübkî, *Ref'ü'l-hâcib,* III, 323). Şîrâzî ise Kur'ân'ın umûmunun sünnetin hâssını kapsamama ihtimali olduğunu, sünnetin ise bu açıdan kat'î olduğunu ve başka manalara muhtemel olmadığını hatırlatarak, karşıt görüştekilerin iddia ettiği gibi zannî ve muhtemel bir sünnetle değil, aksine kat'î ve sahih bir sünnetle Kur'ân'ın tahsis edildiğini savunur (Şîrâzî, *Şerhü'l-Lüma'*, I, 354).

42 Râzî, *el-Mahsûl,* III, 94; İsfehânî, *Şerhu'l-Minhâc,* I, 414; Karâfî, *el-İkdü'l-manzûm,* II, 324; İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc,* II, 984; İbnü's-Sübkî, *Ref'ü'l-hâcib,* III, 323.

43 İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc,* II, 984.

ve haber-i vâhid taraflarının her ikisinin bir açıdan kat'î bir açıdan zannî olduğunu iddia ederek yapılan bir karşılaştırma aynı düzlemde olmamaktadır.

Söz konusu iki delil arasındaki eşitliği savunan tevakkuf ehli ise farklı bir sonuca ulaşmıştır. Kâdı Ebûbekir el-Bâkillânî ve İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî'ye nispet edilen tevakkuf görüşüne göre, umûm ve haber sübût ve delâlet açısından birbirlerini çapraz olarak dengelemekte olup bu yüzden harici bir delil çıkana kadar kararsız kalınması ve amele gidilmemesi gerekir.[44] Bâkillânî'nin *et-Takrîb ve'l-irşâd*'daki Kur'ân'ın âmm lafzı karşısındaki âhâd haber konusundaki görüşlerine bakıldığında, onun bu iki delil arasında tekabuliyetin esas kabul edilmesi gerektiği ve bunlardan birinin diğerine tercih edilemeyeceğine dair görüşü ile karşılaşılmaktadır. Zira ona göre, umûm ile çatıştığı zaman haber-i vâhidle amel etmenin gerekli olduğuna dair elimizde bir hüccet olmadığı gibi, bir kısmı haber-i vâhidle çelişen umûmun tamamı ile amel etmenin gerekli olduğuna dair de bir delil yoktur.[45]

2.3. Tahsise Yüklenen Mana

Usûl âlimlerinin tahsise yükledikleri anlam da, tartışmaya konu meselede belirleyici unsurlardan biridir. Söz konusu tahsisi kabul eden usûlcüler tahsisi beyân olarak görürken, zannî delillerle Kur'ân ve mütevâtir sünnet gibi kat'î delillerin tahsis edilmesini reddedenlere göre tahsis, âmmın ifade ettiği şeylerin bir kısmını iptal ve tağyîr eden bir durumdur. Esasında âmm, umûm ifade edişinden dolayı zâhir

44 Gazâlî, *el-Mustasfâ,* II, 30; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 472; Karâfî, *Nefâisü'l-usûl,* V, 2180; İsfehânî, *Şerhu'l-Minhâc,* I, 411; İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc,* II, 979-980; *Ref'ü'l-hâcib,* III, 317-318; Tarsûsî, *Mir'ât Hâşiyeleri*, s. 471.

45 Bâkillânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd,* III, 185-186. Gazâlî ise Bâkillânî'nin bu görüşünü, iki delil zanniyet ve kat'iyette birbirini dengelemekte olduğu için umûm veya husûs ifade eden delillerden herhangi birini tercih ederek birini öncelemenin doğru olmayacağı, bu durumda umûm ve haberin teâruz ettiğinin kabul edileceği ve tercihi sağlayacak başka bir delil ortaya çıkana kadar tahsise gidilmeksizin bekleneceği şeklinde şerh eder. Zira karşı karşıya gelen umûm ve haberler birbirlerine eşit olup birinin diğerine tercih edilmesi için herhangi bir sebep yoktur. Âmm lafzın aslı kat'î ancak şümûlü zannî bir delil olmasına karşın, husûsî olan haberin ise aslen zannî, lafzen ve manen ise kesin bir delildir (Gazâlî, *el-Mustasfâ,* III, 338). Cüveynî ise haber-i vâhidle Kur'ân'ın umûmunu tahsis etmek veya haber-i vâhidi terk ederek umûma göre amel etmek seçeneklerinden her ikisinin de aklen câiz olacağını, ancak durumun, bunlardan birini yapmaya delâletinin kesin olmadığını ifade ederek kendisi bu konuda tevakkufu seçtiğini bildirir. Ardından umûmun, te'vîle müsait olmasından ve kendisiyle kastedilen şeyin husûsî olma ihtimalinden dolayı kat'î olamayacağını, aynı şekilde haber-i vâhidin de nakil açısından kat'î olmadığını ispatlamaya çalışır. Ona göre âmm lafzın umûmu üzere kalma ihtimali ne kadarsa, haberin onu tahsis etme ihtimali de o kadardır. Bu sebeple her iki delil eşit olup teâruz etmekte, ancak birinin diğerinden daha güçlü bir delil olmaması sebebiyle tevakkuf gerekmektedir. Yine Cüveynî, âmm lafzın, kendisiyle amel edilmesi gereken bir delil olduğunu, her ne kadar aslı şüpheli olsa da haber-i vâhidin de ameli gerektiren bir delil olduğunu, bu açıdan da aynı şekilde, onlardan herhangi birinin diğerine öncelenemeyeceğini belirtir (Cüveynî, *et-Telhîs,* II, 109-110, 113).

olup beyâna da ihtiyaç duymaz. İşte bu yüzden âmmın hükmünü haber-i vâhidle ortadan kaldırmak câiz değildir.[46] Yine onlara göre sünnetin hususuyla Kur'ân'ın umûmunu tahsis etmek, Kur'ân'ın muktezâsının bir kısmını sünnetle iskât etmek ve umûmun kapsamını terk etmek anlamına geleceği için haber-i vâhidle Kur'ân'ın tahsisi kabul edilemezdir.[47] Âmm lafzın zannî olduğu kanaatindeki ulema ise tahsisi bir tağyîr veya Kur'ân'ın hükmünü terk etmek olarak değil, tefsir ve beyân olarak görürler. Dolayısıyla âmm lafız, daha önce başka bir delille tahsis olunmamış olsa dahi, zannî bir delil ile tefsir edilebilir.[48] Zira onlara göre tahsis umûmun gerektirdiğini terk etmek değil, aksine onu beyân ederek işlevsel ve amel edilebilir hale getirmektir.[49] Âmm ile amel etmenin hâssın iptali, hâs ile amel etmenin ise âmmın beyânı olduğunu iddia eden bu usûlcülere göre, haber-i vâhid umûm üzerine takdim edilince her iki delil de işlevsel ve amel edilebilir hale gelir. Çünkü bu durumda, haber-i vâhidle amel edilmiş olunduğu gibi umûmun tahsis edilen kısmı da işlevsel kalır. Oysa tahsise gidilmediğinde iki delilden biri kesin olarak ihmal edilmiş olmaktadır. Kural olarak tek bir yönden olsa dahi, iki delili cem' etmek mümkün oluyorsa bu cem', o iki delilden birini iptal etmekten evlâdır.[50]

3. HANEFÎ YAKLAŞIMI

Her ne kadar Hanefîler, Kur'ân-ı Kerîm'deki âmm lafızların haber-i vâhidlerle tahsisine olumsuz yaklaşmaktalarsa da ekolün bu konudaki görüşlerini, günümüze ulaşan ilk sistematik usûl eseri olarak kabul edilen *el-Fusûl fi'l-Usûl* sahibi Cessâs'ın açıklamalarından bağımsız düşünemeyiz. Zira Cessâs, bu konuda orijinal istisnalara yer vermekte ve hangi durumlarda bu tür bir tahsisin kabul edildiğini sistematik bir şekilde sunmaktadır. Buna göre manası zâhir olan ve daha önce başka bir kat'î delille tahsis edilmemiş âmm lafızlar haber-i vâhidlerle tahsis edilemez. Ancak sahabenin herhangi bir âyeti haberle tahsis etmiş olması, âhâd olan haberin meşhur seviyesine ulaşması, Kur'ânî bir âmm lafızda kapalılık bulunması ve âmm lafzın önceden başka bir kat'î delille tahsis edilmiş olması durumlarında Hanefîlerin, haber-i vâhidlerle Kur'ân'ın tahsisini kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

---

46 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 167.

47 Kâdı Ebû Ya'lâ, *el-Udde,* II, 557; Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, I, 270; Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille,* I, 186.

48 Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 365; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 154; Seydîşehrî, *Telhîs-i usûli'l-fıkh,* s. 132.

49 Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille,* I, 186.

50 Âmidî, *el-İhkâm,* II, 477; İsfehânî, *Şerhu'l-Minhâc,* I, 411, 413; İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc,* II, 982; *Ref'ü'l-hâcib,* III, 323; Şevkânî, *İrşâdü'l- fuhûl,* I, 450.

3.1. Sahabenin Tahsisi

Klasik usûl eserlerinde haber-i vâhidle Kur'ân'ın umûm bildiren lafızlarının tahsis edilebileceği görüşünde olanlar görüşlerine temel olacak yönde sahâbe icmâsı olduğunu iddia ederek örneklerini vereceğimiz sahâbenin tahsis uygulamalarını delil getirirler.[51] Haber-i vâhidlerle Kur'ân'ın âmm lafızlarını tahsise taraftar olmamalarına rağmen Hanefîlerin de sahabenin haber-i vâhid olarak görülen haberlerle tahsis yaptığı durumları aynen kabul ettiklerini görüyoruz. Cessâs'a göre bu gibi hadislerle Kur'ân-ı Kerîm'in tahsis edilmesinin câiz olması, sahâbenin bu âyetlerin husûsî oluşu konusunda ittifak etmiş olmaları ve zâhiri terk konusunda içtihâda ruhsat vermeleridir.[52]

Sahâbenin Kur'ân-ı Kerîm'in umûmunu haber-i vâhidle tahsis ettiğine delil olarak ileri sürülen örneklerden biri, Hz. Ebûbekir'in, Hz. Fatıma'nın miras isteği üzerine Rasûlullah'ın *"Biz peygamberler miras bırakmayız, bizden geriye kalan şeyler (ümmete) sadakadır"*[53] kavliyle delil getirmesi ve hiç kimsenin bunu inkâr etmemiş olmasıdır. Böylece sahabe miras âyetini[54] bu hadisle tahsis etmiş olup sahâbeden hiç kimsenin bu duruma itiraz etmemesi bu konuda sükûtî icmâ gerçekleştiğini gösterir.[55] Yine sahabe *"(Çocuklar) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır"*[56] âyetini *"Nineye 1/6 pay vardır"*[57] haberiyle,[58] *"Allah alışverişi helâl kıldı"*[59] âyetini ise Ebu Saîd el-Hudrî'nin rivâyet ettiği, bir dirhemi iki dirhem karşılığında satmanın nehyedildiği haber ile[60] tahsis etmişlerdir.[61] Aynı şekilde *"Boğazlanmayarak ölen hayvanın (murdar hayvanın ve*

51 Kâdı Ebû Ya'lâ, *el-Udde,* II, 552; Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, I, 268; Şîrâzî, *Şerhü'l-Lüma*', I, 352; Gazâlî, *el-Mustasfâ,* II, 30; Râzî, *el-Mahsûl,* III, 86; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 473; Karâfî, *el-İkdü'l-manzûm,* II, 317; İbnü's-Sübkî, *Ref'ü'l-hâcib,* III, 318; Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille,* I, 186; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 364; Şevkânî, *İrşâdü'l- fuhûl,* I, 450; Hudarî, *Usûlü'l-fıkh*, s. 188; Bedrân, *Nüzhetü'l-hâtır,* II, 166.

52 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 184 -186.

53 Buhârî, "Fezâilu Ashâbi'n-Nebî", 12; "Nafakât", 3; "Ferâiz", 3; "İ'tisâm", 5; Müslim, "Cihâd", 49-52, 54, 56; Ebû Dâvûd, "İmâre", 19; Tirmizî, "Siyer", 44; Ahmed b. Hanbel, I, 4, 6, 9, 16, 25, 47-49, 60, 162, 164, 179 (Hadis no. 9, 25, 55, 58, 172, 333, 336, 349, 425, 1391, 1406, 1550); II, 463 (Hadis no. 9972); VI, 145, 262 (Hadis no. 25125, 26260).

54 en-Nisâ, 4/11.

55 Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl,* I, 269; Şîrâzî, *Şerhü'l-Lüma*', I, 353; Cüveynî, *et-Telhîs,* II, 116; Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille,* I, 186-187; Gazâlî, *el-Mustasfâ,* II, 30; Râzî, *el-Mahsûl,* III, 86; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 473; Karâfî, *el-İkdü'l-manzûm,* II, 317; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 364; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 155; Bedrân, *Nüzhetü'l-hâtır,* II, 164.

56 en-Nisâ, 4/11.

57 İbn Mâce, "Ferâiz", 4; Tirmizî, "Ferâiz", 10; *el-Muvatta*', "Ferâiz", 7.

58 Râzî, *el-Mahsûl,* III, 87; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 473; Karâfî, *el-İkdü'l-manzûm,* II, 318.

59 el-Bakara, 2/275.

60 Nesâî, "Buyû'", 41; İbn Mâce, "Ticârât", 48; Ahmed b. Hanbel, II, 109 (Hadis no. 5885).

61 Râzî, *el-Mahsûl,* III, 88; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 473; Karâfî, *el-İkdü'l-manzûm,* II, 319; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,*

lâşenin) eti size haram kılındı"[62] âyetinde umûm bildiren "meyte (ölü hayvanın eti)" lafzı Rasûlullah'ın *"Denizin, suyu temiz ve temizleyici, ölüsü de helâldir"*[63] ve *"Bize iki ölü ile iki kan helâl kılındı. İki ölü, balık ve çekirge; iki kan ise ciğer ve dalaktır"*[64] hadisleriyle tahsis olunmuştur.[65] Yine Kur'ân'ın miras âyetlerindeki[66] umûm bildiren ifadeleri *"Müslümanlarla gayrimüslimler arasında miras hukuku cereyan etmez"*[67], "*Mûrisini öldüren kâtil miras alamaz "*[68] ve *"Müslüman kâfire, kâfir de müslümana mirasçı olamaz"*[69] hadisleri tahsis etmiştir.[70]

Söz konusu tahsisi kabul edenlere göre yine *sahabe "Hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin…"*[71] âyetinin umûmunu, *"Dörtte bir dinardan azında (hırsızlık sebebiyle uzuv) kesme yoktur"*[72] ve *"Ağaçlardaki meyvelerde ve hurma göbeğinde el kesme yoktur"*[73] hadisleriyle tahsis ederek, hırsızlık nisâbına ulaşmayan malı bu hükümden çıkarmışlardır.[74] *"…Müşrikleri öldürün"*[75] âyeti de böyledir. Bu âyetteki müşrikler lafzı tüm müşrikleri kapsayan âmm bir lafızdır. Ancak sahabe bu âyeti, Abdurrahman bin Avf'ın rivâyet ettiği Mecûsîler hakkındaki *"Onlara Ehl-i Kitâp muamelesi yapın"*[76] haberiyle tahsis etmiştir.[77] Böylece âyetin umûmundan anlaşılan müşriklerin tamamını öldürme emrinden, Mecûsîler hâriç bırakılmış, sahâbe de bu tahsisten dolayı habere göre amel ederek onlara Ehl-i Kitap muamelesi yapmıştır.[78]

III, 364.

62 el-Mâide, 5/3.

63 Ebû Dâvûd, "Tahâre", 41; Tirmizî, "Tahâre", 45; Nesâî, "Tahâre", 47; "Miyâh", 4; "Sayd", 35; İbn Mâce, "Tahâre", 38; "Sayd", 18; Ahmed b. Hanbel, II, 237, 361, 378, 393 (hadis no: 7233, 8735, 8912, 9099); III, 373 (hadis no: 15012); V, 365 (hadis no: 23096).

64 İbn Mâce, "Sayd", 9; "Et'ime", 31; Ahmed b. Hanbel, II, 97 (hadis no: 5723).

65 Şîrâzî, *Şerhü'l-Lüma*', I, 351.

66 en-Nisâ, 4/11-12, 24.

67 Tirmizî, "Ferâiz", 16; İbn Mâce, "Ferâiz", 6.

68 Tirmizî, "Ferâiz", 17; İbn Mâce, "Ferâiz", 8; "Diyât", 14; Ahmed b. Hanbel, I, 49 (hadis no: 346-347).

69 Buhârî, "Hacc", 44; "Ferâiz", 26; Müslim, "Ferâiz", 1; Ebû Dâvud, "Ferâiz", 10; Tirmizî, "Ferâiz", 15; İbn Mâce, "Ferâiz", 6.

70 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 156; Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed,* I, 255; Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, I, 268; Şîrâzî, *Şerhü'l-Lüma*', I, 352; Cüveynî, *et-Telhîs,* II, 116; Gazâlî, *el-Mustasfâ,* II, 30; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 472; İbnü's-Sübkî, *Ref'ü'l-hâcib,* III, 318-319; Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille,* I, 186-187; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 364; Şevkânî, *İrşâdü'l- fuhûl,* I, 450; Hudarî, *Usûlü'l-fıkh*, s. 188; Bedrân, *Nüzhetü'l-hâtır,* II, 163.

71 el-Mâide, 5/38.

72 Ahmed b. Hanbel, II, 204 (hadis no. 6900).

73 Tirmizî, "Hudûd", 19; Nesâî, "Sârik", 13; İbn Mâce, "Hudûd", 27; Ahmed b. Hanbel, III, 463-464 (hadis no: 15804, 15814); IV, 140, 142 (hadis no: 17260, 17281).

74 Âmidî, *el-İhkâm,* II, 473; Bedrân, *Nüzhetü'l-hâtır,* II, 161.

75 et-Tevbe, 9/5.

76 *el-Muvatta*', I, 289, "Zekât", 23.

77 Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille,* I, 186-187; Râzî, *el-Mahsûl,* III, 89; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 473; Karâfî, *el-İkdü'l-manzûm,* II, 320; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 364; Şevkânî, *İrşâdü'l- fuhûl,* I, 450.

78 Karâfî, *Nefâisü'l-usûl,* V, 2187.

Sahabenin kendileriyle tahsiste bulunduğu haberleri bu şekilde sunan ve kabul eden Hanefîler, sahabenin tahsise gitmeyip reddettikleri âhâd haberleri de aktarmaktadırlar. Örneğin Hz. Ömer'in kabul etmediği *"Hz. Peygamberin kendisine nafaka ve süknâ hakkı tanımadığı"*[79] şeklindeki Fâtımâ bt. Kays rivâyeti[80] ve Hz. Ayşe'nin reddettiği evlât ve ailesinin ağlamasıyla ölünün acı çekeceği hakkındaki rivâyet[81] bunlardandır.[82]

3.2. Haberin Epistemolojik Değerinin Artması

Cessâs Kur'ân'ın âmm lafzını tahsis etmesiyle gündeme gelen âhâd haberlere dair sahabe icmâsı ve ümmetin pratiği bulunması durumunda ilgili haberin bilgi değerinin artacağını ve tevâtür ifade etmesi sebebiyle artık kesin bilgiye dönüşeceğini belirtmiştir. Zira selef bu haberlerin sahih olduğunu biliyor olmasalardı, onları kabul etme ve kullanma hususunda ittifak etmezlerdi. İşte Cessâs'a göre bu kabul ve amel, naklin sıhhati konusunda kesin bilgi ifade eder. Yine sahabe bir şey hususunda ittifak ettiklerinde bu icmâ ifade ettiğinden dolayı oluşan icmâya muhalif olarak ortaya çıkan görüş şâz kabul edilir ve söz konusu iddia icmânın sıhhatini zedelemez. Dolayısıyla selefin amel ettiği ve hakkında icmâ bulunan haber-i vâhidler kesin bilgi/ilim ifade ettikleri için, onlarla Kur'ân'ın umûm bildiren zâhir ifadelerinin tahsisi câizdir.[83] Esasında burada söz konusu olan icmâ, haber-i vâhidin üstünde güçlü bir delil olduğu için icmâ haber-i vâhidle aynı doğrultuda olduğu zaman haber tahsis konusunda kabul edilir. Ancak ilgili haberin sahih oluşuna dair kesin bilgi veren şey haberin kendisi değil icmâdır. Tersinden, sahabenin haber-i vâhidin bildirdiği hükmün hilafına bir icmâları olması halinde de söz konusu haberler kabul edilmez.[84]

Benzer şekilde Hanefîlere göre, âhâd olan bir haber tevâtür veya meşhur derecesine yükselirse, o zaman zanniyet ortadan kalkar ve haber kat'î bir delil haline

79 Müslim, "Talâk", 44; Nesâî, "Nikâh", 21; "Talâk", 7.

80 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 159; Kâdı Ebû Ya'lâ, *el-Udde,* II, 552-553; Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, I, 269; Cüveynî, *et-Telhîs*, II, 115; Râzî, *el-Mahsûl,* III, 91; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 474; Karâfî, *el-İkdü'l-manzûm,* II, 321-322; İbnü's-î, *Ref'ü'l-hâcib*, III, 321; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 365; Şevkânî, *İrşâdü'l- fuhûl,* I, 450-450; Seydîşehrî, *Telhîs-i usûli'l-fıkh,* s. 131-132; Hudarî, *Usûlü'l-fıkh*, s. 188.

81 Buhârî, "Cenâiz", 32-33; "Megâzî", 8; Müslim, "Cenâiz", 16, 17, 22, 23, 26, 28; Ebû Dâvud, "Cenâiz", 29; Tirmizî, "Cenâiz", 21; Nesâî, "Cenâiz", 14-15; İbn Mâce, "Cenâiz", 54; Ahmed b. Hanbel, I, 26, 36, 41-42, 45, 50-51, 54 (Hadis no. 180, 248, 288-289, 315, 354, 366, 386); V, 10 (Hadis no. 20110); VI, 281 (Hadis no. 26409).

82 Konuyla ilgili ayrıntılar için bkz. Cessâs, *el-Fusûl,* I, 160-161; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 294; Seydîşehrî, *Telhîs-i usûli'l-fıkh,* s. 133.

83 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 175, 184-185; krş. Gazâlî, *el-Mustasfâ,* II, 30.

84 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 176-178.

gelir.[85] Hanefîlere has olduğu belirtilen meşhur sünnet kavramı, rivâyeti sahabe tabakasında âhâd olup tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn tabakasında tevâtür derecesine ulaşan haberleri ifade eder.[86] Başlangıçta âhâd olup kendisiyle amel hususunda ikinci ve üçüncü tabakada ümmetin görüş birliğine varmasıyla bu haberlerdeki zaaf ortadan kalkmakta ve haberler zan ifade etmekten çıkıp bilgi ifade etme seviyesine yaklaşmaktadır. Yaygın şekilde kabul edilen, icmâya konu olan ve kendileriyle amel edilen bu haberler Hanefîlere göre doğruluk ihtimali ve epistemolojik değeri açısından haber-i vâhidin üstüne çıkmakta ve artık bunlarla nassa ziyâde, mutlakın takyîdi ve umûmun tahsisi mümkün olabilmektedir. Çünkü bu haberler kesin bilgi ifade etmese de zan ile kesin bilgi arasında bir bilme türünü (ilmu't-tuma'nîne) ifade eder. Haberin yaygın olarak kabul edilmiş sayılması için ise o haberle ümmetin tamamının amel etmesi gerekmemekte, bir kısmının amel edip bir kısmının bu konuda te'vil yapması yeterli olmaktadır.[87]

Hanefîlere göre sahabe, cumhur tarafından tahsis için delil gösterilen hadislerle âyetlerin umûmunu tahsis ettiklerine göre, bu hadisler haber-i vâhid olmayıp meşhur veya mütevâtir olduğu için böyle bir tahsisi kabul etmiş olmalıdırlar. Bu bağlamda Cessâs, İsâ bin Ebân'ın haber-i vâhidlerle Kur'ân'ın zâhirî manasından herhangi bir şeyi reddetmenin makbul olmadığı, ancak *"Kadın halası ve teyzesi üzerine nikâhlanamaz"*[88] ve *"Vârise vasiyet yoktur"*[89] gibi bize Rasûlullah'tan zâhir bir şekilde ulaşmış olan ve insanların çok iyi bildikleri haberlerin bunların dışında olduğu şeklindeki görüşünü aktarır. Buna göre insanların benimsedikleri, kabulle karşıladıkları ve çok yaygın olan haberler tevâtür seviyesine yükselip bilgi ifade eden kat'î bir delil hâline geldikleri için, onlarla Kur'ân-ı Kerîm'in umûmunu tahsis etmek câiz olur. Bu cevâzın sebebi ise, ümmetin o haberlerden istifade edebilmesinin ve onların hükmüne göre amel edebilmesinin gerekliliğidir.[90] Öyleyse bu tür şöhret seviyesine ulaşan haberleri istisna eden Hanefîler "meşhur olan" haber-i vâhidlerle kat'î lafızların tahsis edilebileceği görüşündedirler.[91] Zira Hanefîlerce

85 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 184; Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 142; Hudarî, *Usûlü'l-fıkh*, s. 188.

86 Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİA,* XVI, s. 14.

87 Apaydın, "Meşhur", *DİA,* XXIX, s. 369-370.

88 Buhârî, "Nikâh", 27; Müslim, "Nikâh", 37, 39; Ebû Dâvud, "Nikâh", 13; Tirmizî, "Nikâh", 30; Nesâî, "Nikâh", 47-48; İbn Mâce, "Nikâh", 31; Ahmed b. Hanbel, I, 372 (Hadis no.3530); II,179, 189, 229, 426, 432, 474, 508, 516 (hadis no: 6681, 6770, 7132, 9500, 9586, 10138, 10605, 10689); III, 338 (hadis no: 14633).

89 Ebû Dâvud, "Vasâyâ", 6; Nesâî, "Vasâyâ", 5; İbn Mâce, "Vasâyâ", 6.

90 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 156, 174, 179, 184-185.

91 İsâ b. Ebân'ın "insanların rivâyetine ve pratiğine aykırı düşen şâz bir haber olmak" olarak zikrettiği haber-i vâhidi ret sebeplerinden biri de haberin Müslümanların pratiğine aykırı olmasıdır. Hanefîlerin bu tür âhâd haberleri kabul etmediklerine dair örnekler için bkz. Cessâs, *el-Fusûl,* III, 117 vd.

cemaat haberi, maruf sünnet, amel vb. şeklinde de adlandırılan meşhur haberler Müslüman toplumun kabulle karşıladığı müşterek ve dolayısıyla güçlü bir bilgi türünü ifade etmektedirler.[92]

3.3. Âmm Lafzın Epistemolojik Değerinin Düşmesi

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Hanefîlere göre genel kaide olarak husûsî oluşu sabit olmayan Kur'ân'ın zâhir ifadeleri ittifaken haber-i vâhidlerle tahsis edilemez. Âmm lafız umûm ifade edişinden dolayı zâhir olup beyâna da ihtiyaç duymadığı için âmmın hükmünü haber-i vâhidle ortadan kaldırmak câiz değildir.[93] Ancak Cessâs'ın sistemleştirdiği üzere, âmm lafzın zâhir olmayıp birden fazla manaya muhtemel veya bizzat mücmel bir lafız olması durumları ile âmm lafzın daha önce kat'î bir delil tarafından tahsis edilmiş olması durumlarında lafzın epistemolojik değeri zayıfladığı için zannî olan haber-i vâhidlerle tahsisi câiz hale gelir.

3.3.1. Âmm Lafızdaki Kapalılık ve İhtilaf

Cessâs'a göre Kur'ânî bir âmm lafız, birden fazla manaya muhtemel ise ya da lafız bizzat beyâna ihtiyaç duyan mücmel bir lafızsa, o zaman haber-i vâhid ve kıyâsın, umûmu tahsis ederek kastedilen manayı ortaya çıkarması câizdir.[94] Zira bu tür durumlarda birden fazla manaya ihtimali olan âmm lafızdan kastın ne olduğunun ortaya konması hususunda haber-i vâhid kabul edilir. Çünkü lafzın muhtemel olması, kastedilenin tam olarak ne olduğunun bilinmesini engellemekte ve lafzın hükmünü beyâna bağlı hale getirmektedir. İşte bu durumlarda, hakkında hiç nass olmayan şeylerde olduğu gibi hükmün ortaya konmasında haber-i vâhid kabul edilir. Örnek olarak Hanefîler *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli beklerler"*[95] âyetindeki *"kurû'"* lafzının hem hayız hem de temizlik dönemine ihtimalli olmasından dolayı *"Câriyenin talâkı iki talâktır, iddeti ise iki hayızdır"*[96] şeklindeki haberi, ilgili lafzı beyân etme noktasında kabul ederler. Zira haber, beyâna muhtaç olan *"kurû'"* ibaresini açıklayıcı mahiyettedir. İşte Hanefîlere göre beyâna muhtaç bu tür mücmel ifadeleri açıklama hususunda haber-i vâhidler makbuldür.[97]

92 Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet,* s. 110.

93 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 158, 167.

94 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 155-156; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 366.

95 el-Bakara, 2/228.

96 İbn Mâce, "Talâk", 30.

97 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 200.

Benzer şekilde Cessâs *"Bunların dışında kalanlar ise, muhsan olmak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helâl kılındı"*[98] âyetinin, *"Rasûlullah kadının halası ve teyzesi üzerine (aynı anda aynı erkeğin hanımları olarak) nikahlanmasını yasakladı"*[99] haberi ile tahsis edilebilir olduğunu kabul eder. Bu tahsisin geçerliliğine gerekçe olarak ise, hem bu konuda sahabenin tahsise dair icmâsı olduğunu[100] hem de âyetteki "muhsan olmak/ihsân" ifadesinin beyâna ihtiyacı olan mücmel bir ifade oluşunu gösterir.[101]

Yine Cessâs'ın belirttiğine göre selef Kur'ân'da yer alan bir âmm lafzın manasında ihtilaf etmiş ve o konuda ihtilaf olmasını normal karşılayarak, zâhiri içtihâdla terk etmeyi câiz görmüşlerse bu tür lafızlar da haber-i vâhidlerle tahsis edilebilmektedir.[102] Esasında vahyin nüzul ortamını müşahede eden selefin, te'vile ihtimali olmayan ve hakkında içtihada gidilmesi câiz olmayan açık bir nassın manasını bilmiyor olması düşünülemez. Ancak selefin bir kısmı, bir Kur'ân lafzının zâhir manası dururken bunu terk etmişler ve diğerleri bunu öğrendiklerinde onlara karşı çıkmamışlarsa burada Rasûlullah'ın bu lafzın zâhir anlamının terk edilerek manasında içtihad edilebileceğini bildirdiği düşünülür. Öyleyse sahabenin, manasında ihtilaf ettiği ve ihtilafı câiz gördüğü bu tür lafızlarda haber-i vâhidlerle tahsis yapılabilir. Örneğin *"... ya da kadınlara dokunmuşsanız, su da bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin"*[103] âyetindeki *"lâmese"* fiilinin manasındaki ihtilaf bu türdendir. Esasında *"lâmese"* hakikat anlamıyla el veya bedenden başka bir yer ile dokunmak anlamına gelmekteyken, cimâdan kinâye olarak da kullanılmaktadır. İşte sahabe bu kelimenin manası konusunda ihtilaf etmiş ve Hz. Ali, İbn Abbas gibi kimi sahabe ibareyi zâhir manasının dışına çıkarak cimâ anlamında anlamışken, Hz. Ömer ve Abdullah b. Mes'ud ise elle dokunmak olarak anlamışlardır. Ayrıca sahabe bu ihtilafı normal karşılamış ve bir bakıma bu konuda içtihada ruhsat verilmesi konusunda fikir birliği etmişlerdir. İşte bu ortak anlayış, ilgili lafızdan kastın ne olduğu noktasında kesin bir bilginin oluşmasını engellemektedir. Bu sebeple Hanefîler âyetteki

98 en-Nisâ, 4/24.

99 Buhârî, "Nikâh", 27; Müslim, "Nikâh", 37, 39; Ebû Dâvud, "Nikâh", 13; Tirmizî, "Nikâh" 30; Nesâî, "Nikâh", 47-48; İbn Mâce, "Nikâh", 31; Ahmed b. Hanbel, I, 372 (Hadis no.3530); II, 179, 189, 229, 426, 432, 474, 508, 516 (hadis no: 6681, 6770, 7132, 9500, 9586, 10138, 10605, 10689); III, 338 (hadis no: 14633).

100 Sahabenin âyeti söz konusu haber ile tahsis ettiğine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Kâdı Ebû Ya'lâ, *el-Udde,* II, 552; Cüveynî, *et-Telhîs,* II, 115; Gazâlî, *el-Mustasfâ,* II, 30; Râzî, *el-Mahsûl,* III, 89; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 472; Karâfî, *el-İkdü'l-manzûm,* II, 321; İbnü's-Sübkî, *Ref'ü'l-hâcib,* III, 318; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 365; Hudarî, *Usûlü'l-fıkh*, s. 188; Bedrân, *Nüzhetü'l-hâtır,* II, 164.

101 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 178-179.

102 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 155-156; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 366.

103 en-Nisâ, 4/43.

âmm lafzın hükmünü *"Rasûlullah bazı hanımlarını öpüyordu, sonra abdest almadan namaz kılıyordu"* âhâd rivâyeti ile açıklamışlar ve *"lâmese"* fiilinden kastın cimâ olduğu sonucuna varmışlardır.[104]

3.3.2. Önceki Bir Tahsis veya Husûs İddiası

Hanefîlerin haber-i vâhidlerle Kur'ân'ın âmm lafızlarının tahsisini mutlak olarak kabul etmeyenlerden ayrıldığı temel nokta, kaynağını İsâ bin Ebân ve Kerhî'den (340/952) alan, umûmun kat'î bir delille tahsis olunması halinde husûsî ve zannî hale gelmesinden dolayı artık haber-i vâhid ve kıyâs gibi zannî deliller ile tahsis olunabileceği görüşüdür. Zira ilk dönemlerden itibaren, Hanefî mezhebine mensup usûl âlimleri, haber-i vâhidle umûmun tahsisi konusunda *"Husûsî oluşu (tahsis edildiği) kat'î bir delil ile ittifâken sâbit olmayan âmmın, haber-i vâhid ve kıyâsla tahsis edilmesi câiz değildir"* ilkesini temel almışlardır.[105] Buna göre Hanefîler tahsisten önce âmmın delâletinin kat'î olduğunu söylerken, tahsis edilmiş olan âmmın, bu tahsisten sonra geriye kalan fertlerine delâletinin zannî olacağı ve onun bundan sonra zannî bir delil ile tahsis edilebileceği konusunda ittifak etmişlerdir.[106] Cessâs'a göre ise âmm normal şartlar altında kesin bilgi ifade ederken, tahsisten sonra zannî hale gelir ve artık onunla delil getirilemez. Çünkü, başka mânalara delâlet etme ihtimâli söz konusu olur ve bu lafız, beyâna ihtiyacı olan mücmel bir lafız haline gelmiştir.[107]

Hanefîler bu konuda İsâ bin Ebân ve Kerhî'ye nispet edilen tahsis teorilerini kabul ederler. İsâ bin Ebân'a göre Kur'ân-ı Kerîm'in âmmı, herhangi bir muttasıl veya munfasıl kat'î delille tahsis edilirse, tahsis edilmiş olan âmmın kat'îliği bozulduğundan zannî olan haber-i vâhidle tahsis câiz hale gelir. Çünkü tahsis eden ilk muhassıs kat'î olduğu için, artık umûm zannî hale gelir ve geriye kalan fertleri hakkında kat'iyyet ve yakîn ifade etmez. Bundan dolayı artık zannî olan herhangi bir delille tahsis edilebilir. Fakat önceden başka bir kat'î delille tahsis edilmeyen âmm bir lafzın tahsisine haber-i vâhid ile başlanması câiz değildir.[108] Ayrıca İsâ

104 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 200-202.

105 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 158-181; Kâdı Ebû Ya'lâ, *el-Udde,* II, 558; Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 133; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 294; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 366.

106 Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 134; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 294. Hanefîlerin çoğuna göre, Kitap ve mütevâtir haberlerle tahsis edilmiş olan umûm, derece olarak haber-i vâhidden daha aşağıdadır. Bu yüzden onlara göre, kıyâsın haber-i vâhide muârız olması câiz değilken, tahsis edilmiş olan umûmî delile muârız olması câizdir (Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 309).

107 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 60, 245.

108 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 158, 167; Kâdı Ebû Ya'lâ, *el-Udde,* II, 551, 558; Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, I, 268; Şîrâzî,

bin Ebân'a göre, tahsis edilmemiş olan umûm hakikat ifade eden bir lafızken, tahsis edildikten sonra mecâz hale gelir. Mecâza dönüştükten sonra ise âhâd olan sünnetle onu beyân etmek câizdir. Ancak umûm tahsis olunmamışsa, hakikati üzere kaldığından dolayı haber-i vâhidle tahsis edilmesi câiz olmaz. Çünkü bu, Kur'ân'ın hakikatini bırakıp mecâzını almak anlamına gelmekte olup bunun ise haber-i vâhidle yapılması câiz olmaz.[109]

Ebu'l-Hasan el-Kerhî'ye nispet edilen görüş ise, ilk muhassısın munfasıl olmasını şart koşması cihetinden İsâ bin Ebân'ın görüşünden farklılık arz etmektedir. Bu teoriye göre, Kur'ân'ın umûmu his, akıl, Kur'ân, sünnet, icmâ, sahâbe mezhebi, kıyâs, mefhumlar, istihsân, örf ve âdet gibi munfasıl delillerden biriyle tahsis olunmuşsa umûm bu tahsisle mecâz ve zannî hale gelir ve bu tahsise uğramış âmm lafzı haber-i vâhidle tahsis etmek artık câiz olur.[110] Ancak istisnâ, şart, sıfat, gâye, bedel, mef'uller, hâl, temyiz, atf-ı beyân gibi muttasıl bir delille tahsis olunmuş veya aslen hiç tahsis edilmemişse bu tür bir tahsis câiz değildir. Çünkü bu lafız hakikati üzere kaldığı için delâleti kat'îdir ve metni zannî olan haber onunla karşı karşıya gelip onu tahsis edemez.[111] Zira Hanefîlere göre bu tür müstakil olmayan delillerle âmm lafzın daraltılması tahsis olarak değil kasr olarak adlandırılmakta ve tahsis edilen nassın kat'î olması durumunda kasrdan sonra da bu kat'iyyet devam etmektedir. Dolayısıyla bu nass, en başta olduğu gibi haber-i vâhid ve kıyâs gibi zannî deliller tarafından tahsis edilememektedir.[112]

Hanefî usûlcülere göre tahsisten sonra âmmın kapsamından ne kadarının çıkıp ne kadarının kaldığı mâlum olmadığı için muhassasın miktarı şüpheli ve dolayısıyla umûm zannî olur.[113] Örneğin *"Allah alışverişi helâl, fâizi haram kılmıştır"*[114] âyetindeki *"Allah alışverişi helâl kıldı"* umûm ifadesinin alışverişin her çeşidini kapsaması gerekirken, arkasından gelen *"Allah fâizi haram kıldı"* ifa-

Şerhü'l-Lüma', I, 352; Cüveynî, *et-Telhîs,* II, 108; Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 142; Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille,* I, 186; Râzî, III, 85; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 472; Karâfî, *el-İkdü'l-manzûm*, II, 316; *Nefâisü'l-usûl,* V, 2180-2185; İsfehânî, *Şerhu'l-Minhâc,* I, 411-412, 414; İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc,* II, 979; *Ref'ü'l-hâcib,* III, 317; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 365; Tarsûsî, *Mir'ât Hâşiyeleri*, s. 471; Şevkânî, *İrşâdü'l- fuhûl,* I, 449; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 161; Bedrân, *Nüzhetü'l-hâtır,* II, 163.

109 Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 133, 141-142; Şîrâzî, *Şerhü'l-Lüma*', I, 355.

110 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 167-168; Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille,* I,185-186; Râzî, *el-Mahsûl,* III, 85; Âmidî, *el-İhkâm,* II, 472; Karâfî, *el-İkdü'l-manzûm,* II, 316; *Nefâisü'l-Usûl,* V, 2180; İsfehânî, *Şerhu'l-Minhâc,* I, 412, 414; İbnü's-Sübkî, *Ref'ü'l-hâcib,* III, 317; Tarsûsî, *Mir'ât Hâşiyeleri*, s. 471; Şevkânî, *İrşâdü'l- fuhûl,* I, 449.

111 Karâfî, *Nefâisü'l-usûl,* V, 2187; İsfehânî, *Şerhu'l-Minhâc,* I, 412, 414; İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc,* II, 979; Zerkeşî, *Bahru'l-muhît,* III, 365-367.

112 Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis,* s. 134-135.

113 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 309.

114 el-Bakara, 2/275.

desi sebebiyle bu anlam daraltılarak hükümden ribâ tahsis edilmiştir. İşte âyetin birinci kısmı, yine kendisi gibi kat'î olan bir âyetle tahsis olunduğu için delâleti zayıflayarak geriye kalan şeylerin helâl olması hususunda zannî bir delil haline gelmiştir. Bu sebeple bu ilk tahsisten sonra, haber-i vâhid ve kıyâs gibi zannî delillerle pek çok alışveriş türü âyetin hükmünden hariç bırakılmıştır. Her ne kadar hadiste ribâ, altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve kuru üzümün kendi cinsleriyle mübâdelede birini fazlalı vermek olarak belirtilmişse de, bunların fazlalı olarak alınıp satılmasının haram olmasına sebep ve illet olan şeyin vezn ve keyl olduğu bulunabilse dahi, tam olarak nelerin ribâ kapsamına girdiği, hangi alışverişin helâl olduğu tam olarak ortaya konamadığı için bu tahsisten sonra umûm zannî hale gelmiştir.[115]

Yine Cessâs'ın belirttiğine göre sahabe bir âyetin hususi oluşunda ittifak etmişse o âyet haber-i vâhidle tahsis edilebilir. Misal olarak sahabe, hırsızlık için asgari olarak belirli bir miktar malın çalınmış olması gerektiğini kabul etmişler ancak miktar konusunda farklı görüşler serdetmişlerdir. Böylece *"Hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin…"*[116] âyetindeki "*sârik* (hırsız)" ibaresinin hükmünün hâs oluşunda sahabe ittifakı gerçekleşmiştir. Ayrıca hırsızlık eylemi için takdir edilen bu miktar hususunda farklı içtihatlara da ruhsat vermişler ve âyet bu sebeple her iki cihetten de tahsise açık hale gelmiştir.[117]

Serahsî de âmmın ilk hususi hale gelişinin icmâ, selef arasında meşhur olmuş haberler ve mütevâtir haberlerden biriyle olabileceğini ifade eder. Bunlardan herhangi biriyle umûm tahsis olunup umûmun kat'î olarak içine aldığı şeylerden bazısı çıkarıldıktan sonra artık âmm sîgasıyla kastedilen şey, haber-i vâhid ve kıyâs tarafından beyân edilebilir.[118] Bazı Hanefî usûlcülere göre de, birinci tahsisten sonra yapılan diğer tahsisler beyân-ı tağyîr kabîlinden olmayıp beyân-ı tefsîr kabîlindendir. İşte bu yüzden, ilk tahsisten sonraki tahsislerin, haber-i vâhid ve kıyâs gibi zannî delillerle yapılması câizdir. Çünkü zannî bir delille, diğer bir zannî delilin tefsîr edilmesi câizdir.[119]

Abdülaziz el-Buhârî'nin (730/1330) belirttiğine göre Hanefî usûlcülerin çoğu, tahsisten sonra umûmun zannî olacağını kabul etmelerine rağmen, bazıları mu-

115 Seydîşehrî, *Telhîs-i usûli'l-fıkh,* s. 149; Şirvânî, *Türkçe Muhtasar Usûl-i Fıkh*, s. 12-13.

116 el-Mâide, 5/38.

117 Cessâs, *el-Fusûl,* I, 184-185.

118 Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 133, 141-142.

119 Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 161; Seydîşehrî, *Telhîs-i usûli'l-fıkh,* s. 143.

hassısın ancak meçhul olması halinde umûmun zannî hale geleceğini iddia etmişken diğerleri mâlum veya meçhul olmasına dair bir kayıt koymaksızın her iki durumda da umûmun zannî hale geleceğini söylemişlerdir. Örneğin *"Müşrikleri öldürün, zimmet ehlini öldürmeyin"* ifadesindeki "zimmet ehli" kayıtlaması mâlum bir tarzdır. Ancak "*Müşrikleri öldürün, ancak bazısını öldürmeyin*" şeklindeki bir ifade meçhuldür. İşte mechuliyeti şart koşan birinci grup, tahsis eden şeyin meçhul olması sebebiyle bu örnekte tahsis edilen umûmun zannî hale geldiğini söylemişlerdir.[120]

4. İHTİLAFIN BAZI PRATİK SONUÇLARI

Haber-i vâhidlerle Kur'ân'ın âmm lafızlarının tahsisi konusunda sunmuş olduğumuz görüş ayrılıkları, özellikle Hanefîler ve diğer ekoller arasında pratik sonuç açısından birtakım farklılıklara yol açmıştır. Örnek verecek olursak, Hanefîler *"Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahtır"*[121] âyetinin âmm bir lafız olduğunu, dolayısıyla haber-i vâhidle tahsis olunamayacağını ifade etmiş ve kesim esnasında kasıtlı olarak üzerine besmele çekilmeyen hayvanın yenmeyeceğini söylemişlerdir.[122] İmâm Şâfiî ise bu konuda Berrâ b. Âzib ve Ebû Hureyre'den rivâyet edilen *"Müslüman, ister besmele çeksin ister çekmesin, hayvanı Allah Teâla'nın ismi üzere keser"* hadisiyle ve Hz. Ayşe'den rivâyet edilen, *"Rasûlullah'a 'Yeni müslüman olmuş bir topluluk bize et getiriyor. Fakat biz bunların besmele çekip çekmediğini bilmiyoruz. Ne yapmamızı emredersin?' diye sorduk. Rasûlullah 'Siz besmele çekip yiyin', buyurdu"* hadisiyle söz konusu âyeti tahsis etmişlerdir.[123] Hanefîler ise besmele çekmeyi unutarak hayvan kesen kişinin kestiğinin yenebileceğini söylemelerine rağmen böyle kişilerin âyetin kapsamından tahsis edildiğini kabul etmezler. Onlar hadis gereğince, unutan kişinin Allah'ın adını zikretmiş hükmünde olmasından dolayı âyetten tahsis edilmediğini, dolayısıyla âyetin âmm olarak kalmaya devam ettiğini ve haber-i vâhidle tahsis edilemeyeceğini söyleyerek, besmelenin terk edilebileceğine dair hadislerle âyeti tahsis etmemişler ve kesim yaparken kasıtlı olarak besmeleyi terk edenin kestiği hayvanın yenmeyeceğini ifade etmişlerdir.[124]

120 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 307.

121 el-En'am, 6/121.

122 Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl,* I, 598-599.

123 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 596-597.

124 Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, I, 598-599; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 597.

Haber-i vâhidle tahsis konusuyla bağlantılı olan bir diğer ihtilaf *"Oraya giren emniyette olur"*[125] âyeti üzerinde cereyan etmiştir. Hanefîler âyetin daha önce bir şeyle tahsis edilmediğini, dolayısıyla âhâd haberlerle tahsis olunamayacağını söylemişlerdir.[126] Onlara göre âyet umûmî olduğu için ridde, zinâ, yol kesme, kısâs gibi bir sebepten dolayı öldürülmesi câiz olan bir kimse Harem'e sığınırsa orada öldürülmez, oradan çıkması için kendisine eziyette de bulunulamaz. Ancak, ona yemek ve su verilmemesi, onunla oturulmaması ve alış-veriş yapılmaması suretiyle oradan çıkmaya zorlanır. İşte söz konusu âyetten dolayı bu kişi ancak Harem sınırları dışında öldürülebilir. Hanefîlere göre, bu âyet cinayet işleyen kimseyi de kapsamaktadır. Çünkü âyette *"Oraya giren emniyette olur"* denildiğine göre söz konusu kişinin Harem sınırlarına girmeden önce emniyette olmaması gerekir. Yani onlara göre, kişi her ne kadar Harem sınırları içinde adam öldüremese de, dışarıda öldürdükten sonra buraya sığınan kişiler için âyetin hükmü geçerli olur ve böyle bir kimse Harem sınırları içinde öldürülemez.[127] Bu âyetin tahsis edildiğini söyleyen Şâfiîler ise Rasûlullah'ın Mekke'nin fethi günü Kâbe'nin örtüsüne sarılı duran İbn Hatal'ın öldürülmesini emretmesine dair rivâyet ile *"Harem âsi olana ve kan döküp kaçana sığınma tanımaz"*[128] hadisine dayanarak cinayet işleyen kişiyi söz konusu âyetin hükmünden çıkararak âyeti tahsis etmişler ve söz konusu âyetin de "Oraya giren kimsenin kazandığı günahlardan ve ateşten emin olduğu" anlamına geldiğini söylemişlerdir.[129]

Yine Hanefîler *"Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun"*[130] âyetini umûmu üzere bırakarak *"Fatihâsız namaz olmaz"*[131] hadisiyle onu tahsis etmemişlerdir. Hanefîler bu âyetin daha önce kat'î bir delille tahsis olunmamış olmasından dolayı umûma göre hareket etmiş ve burada tahsise gitmenin câiz olmadığını söylemişlerdir. Yine onlara göre, farz oluşu kesin olan Kur'ân ile sâbit olan bir hükmün üzerine âhâd haberle ziyade yapmak câiz değildir. İşte usûldeki bu ayrılık fıkhî hükümlere de yansımıştır ve Hanefî mezhebi dışındaki mezheplere göre namazda Fatiha'nın okunması farzken Hanefîlere göre vâcip kabul edilmiştir.[132]

125 Âl-i İmrân, 3/97.

126 Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, I, 599.

127 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 599.

128 Buhari, "İlm", 37, "Cezâu's-Sayd", 6, "Megâzî", 50; Müslim, "Hacc", 446; Tirmizî, "Hacc", 1 (89), "Diyât", 13 (1406); Nesâî, "Menâsik", 11.

129 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* I, 599-600.

130 el-Müzzemmil, 73/20.

131 Tirmizî, "Mevâkit", 69.

132 Serahsî, *Temhîdu'l-fusûl,* I, 133.

SONUÇ

Kur'ân ve hadisleri birlikte düşünme ve Kur'ân-Sünnet uyumunu yakalama çabası olarak hadislerle Kitâb'ın âmm ifadelerinin tahsisi meselesinin kilit noktası âmm lafzın delâleti tartışmaları özelinde delillerin bilgi değerinin mukayesesidir. Nassların teâruzu ve deliller arası hiyerarşi konularıyla doğrudan alakalı bir mesele olan âhâd haberlerle Kur'ân'ın tahsisi konusundaki ihtilafın kaynağı daha çok âmmın delâletinin kat'iyyeti konusundaki görüşlere dayanır. Usûl eserlerinde belirtildiği şekliyle haber-i vâhidle Kur'ân'ın tahsisini kabul etmeyenlerin ve Hanefî usûlcülerin bu yöndeki görüşlerini şekillendiren en temel saik de âmm lafzın (Hanefîler için tahsisten önceki âmm lafzın) sîgası itibariyle umûma delâletinin kat'î olduğu fikridir.

Her ne kadar tartışma temelde kaynağını âmm lafzın delâletinden almaktaysa da böyle bir tahsise yaklaşım konusunda aynı zamanda âhâd haberlere ve genel olarak tahsisin mahiyetine dair bakış açıları da etki etmektedir. Haber-i vâhidin aktarımının sorunlu olması ön plana çıkarılarak sübût açısından zayıf bir delil oluşunun vurgulanması, tahsisin hükmün iptali veya tağyiri olarak görülüp haber-i vâhidin böyle köklü bir değişikliğe güç yetiremeyeceğinin söylenmesi de âmmın delâleti tartışmaları kadar esaslıdır. Hanefî kökenli olmayan klasik usûl eserlerinin hemen hepsinde haber-i vâhidle Kur'ân'ın âmm lafzılarının tahsisini reddetmek şeklinde hüviyeti belli olmayan kişi ve gruplara atfedilen ve tenkit edilen görüşe Hanefîlerin iştirak ettiği kesindir. Özellikle haber-i vâhide güçlü bir otorite vermeyen, bu haberleri Kur'ân'a arz etme ve Kur'ân ve mütevâtir sünnete aykırı olanlarını kabul etmeme eğilimindeki Hanefîler epistemolojik açıdan güçlü buldukları Kur'ânî âmm ifadeleri haber-i vâhidle tahsise prensipte yanaşmamaktadırlar.

Bu gerçekle birlikte, kanaatimizce Hanefîlerin sistemini onların haber teorisinden bağımsız düşünemeyeceğimiz gibi ilk dönem usûlcülerinden Cessâs'ın söz konusu tahsis türüne ilişkin olarak ortaya koyduğu teoriyi de ihmal etmemek gerekir. Nitekim Hanefîler gerek haber-i vâhid gerekse âmm lafız ve tahsis konusunda kendilerine has usûllerini işletmektedirler. Kur'ân'ın âmm lafızlarının başka bir tahsisten önce haber-i vâhidlerle tahsis edilemeyeceğini iddia eden Hanefîlerin, bu sebeple bazı rivâyetleri kabulle karşılamamaları onları örneklerini sunduğumuz bazı pratik farklılıklara götürse de, bazı birey rivâyetlerini, oluşturdukları meşhur haber kategorisine almaları ve bu haber türüne kesine yakın bilgi atfetmeleri onları pratikte cumhura yaklaştıran bir ara formül olarak görülebilir. Zira onlar bu lafızları selefin kabul ettiği veya meşhur seviyesinde olduğunu belirttikleri âhâd haberlerle pratikte tahsis etmektedirler. Ümmetin kabulle karşıla-

ması, sahabe uygulama ve icmâsının bulunması gibi gerekçelerle bazı haberlerin epistemolojik değerini yükseltmeleri veya kat'î olan âmm lafzın kendisi gibi kat'î başka bir delille tahsis edilmesinden sonra bilgi değerinin düşmesi ya da âmm lafızdaki kapalılık sebebiyle âmmın kesinlik ifade etmemesi durumlarında bu ifadelerin haber-i vâhidlerle tahsisini kabul ettikleri gözden kaçırılmamalı ve bu durum Hanefîlerin kendilerine has usûlleri ve haber teorileri ile bağlantılı olarak anlaşılmalıdır.

Kaynakça

Ali Haydar Efendi (1321/1903), *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, İstanbul (t.y).

Âmidî, Ebu'l-Hasan Seyfuddîn Ali b. Muhammed (631/1233), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Matbaatü'l-Maârif, Mısır 1914, I-IV.

Apaydın, Yunus, "Hanefi Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkıta' Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 8 (1992), s. 159-194.

Apaydın, H. Yunus, "Haber-i vâhid", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA),* XIV, s. 355-363.

Apaydın, H. Yunus, "Meşhur", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA),* XXIX, s. 368-371.

Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd (474/1081), *İhkâmü'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl* (thk. Abdülmecid Türkî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1995, I-II.

Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî (403/1013), *et-Takrib ve'l-irşad* (thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenid), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993/1413, I-III.

Bardakoğlu, Ali, "Âm", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA),* II, s. 552-553.

Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA),* XVI, s. 1-21.

Bedir, Murteza, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet: Hanefi Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi,* Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.

Bedrân, Abdülkâdir b. Muhammed (ö.1927), *Nüzhetü'l-Hâtıri'l-Âtır Şerhu Ravdati'n-Nâzir*, (my.), (by.) (ty.),

Buhârî, Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed (730/1330), *Keşfü'l-esrâr alâ Usûli'l-Pezdevî*, Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye, İstanbul h.1308, I-IV.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (370/980), *el-Fusûl fi'l-usûl* (thk. Uceyl Câsim en-Neşmî), Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul 1994, I-IV.

Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf (478/1085), *Kitâbü't-Telhîs fî usûli'l-fıkh* (thk. Abdullah Cevlim en-Neybâlî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1996, I-III.

Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh* (thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyda), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I-II.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. Îsâ (430/1039), *Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh* (thk. Halil Muhyiddin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2001.

Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, Muhammed b. Ali b. et-Tayyib (436/1044), *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh* (thk. Halil el-Meys), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut (ty.), I-II.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (505/1111), *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, Matbaatü Mustafa Muhammed (el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ), Mısır 1356/1937, I-II.

Hudarî, Muhammed (1342/1927), *Usûlü'l-fıkh*, Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır 1969.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed (241/855), *el-Müsned,* el-Matbaatü'l-Meymûniyye, Mısır 1313, I-VI.

İbnü's-Sübkî, Tâcüddin Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfî (771-1370), *Ref'ü'l-hâcib an Muhtasar-ı İbnü'l Hâcib* (thk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcud), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1999, I-IV.

İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc alâ Minhâci'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, (thk. Şâ'bân Muhammed İsmâil), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2004, I-III.

İsfehânî, Şemsüddin Mahmûd Abdurrahman (749/1349), *Şerhu'l-Minhâc li'l-Beydâvî fî ilmi'l-usûl* (thk. Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1999, I-II.

Kâdî Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hasan el-Ferrâ el-Bağdâdî el-Hanbelî (458/1065), *el-Udde fî usûli'l-fıkh* (thk. Ahmed b. Ali Seyrü'l-Mübârekî), (my.), Riyâd 1993, I-V.

Karâfî, Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdris b. Abdurrahman (684/1258), *Nefâisü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavvaz), Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1997, I-IX.

Karâfî, *el-İkdü'l-manzûm fi'l-husûs ve'l-umûm* (thk. Ahmed el-Hatem Abdullah), el-Mektebetü'l-Mekkiyye, (by.) 1999, I-II.

Koca, Ferhat, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum),* İSAM Yayınları, İstanbul 1996.

Pezdevî, Fahru'l-İslâm Ali b. Muhammed b. Hüseyin (482/1089), *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye, İstanbul h.1308 (Keşfü'l-Esrâr ile birlikte), I-IV.

Râzî, Ebû Abdullah Fahruddîn Muhammed b. Umer (606/1210), *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkh* (thk. Tâhâ Câbir el-Alvânî), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1997, I-VI.

Sarıtaş, Murat, "Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi" (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdülcebbâr (h.489), *Kavâtiu'l-edille fi'l-usûl* (thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I-II.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl (483/1091), *Temhîdu'l-fusûl fî ilmi'l-usûl* (thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî), Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut 1393/1973, I-II.

Seydîşehrî, Mahmud Es'ad b. Emîn (1336/1918), *Telhîs-i usûli'l-fıkh,* Matbaa-i Nikolayidi, İzmir h.1313.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1250/1834), *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl* (thk. Şâ'bân Muhammed İsmail), Dâru's-Selâm, Kâhire 1998, I-II.

Şimşek, Murat, "Hanefî Fakihlerin Haber Anlayışlarının Bir Göstergesi Olarak Nass Üzerine Ziyâde Meselesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* 13 (2009), s. 103-130.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâleddin İbrahim b. Ali (476/1083), *Şerhü'l-Lüma*' (thk. Abdülmecid Türkî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988, I-II.

Şirvânî, Ahmed Hamdi, *Türkçe Muhtasar Usûl-i Fıkh*, Mihrân Matbaası, İstanbul h.1301.

Tarsûsî, Muhammed b. Ahmed (1117/1705), *Mir'ât Hâşiyeleri,* Dâru't-Tıbâati'l-Âmira, (by.) h. 1289.

Teftâzânî, Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer (792/1390), *et-Telvîh ale't-Tevdîh li-metni't-Tenkîh fî usûli'l-fıkh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut (ty.), I-II.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah eş-Şâfiî (794/1392), *Bahru'l-muhît fî usûli'l-fıkh*, Vizârâtü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1992, I-VI.